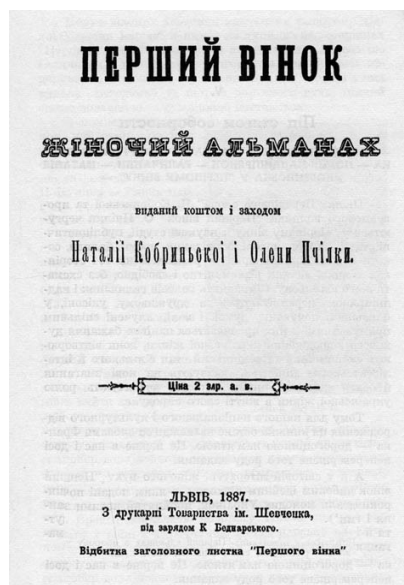

ЖІНОЧИЙ РУХ — організований рух жіноцтва за **емансипацію** та рівноправність. Идеол. платформою Ж. р. стали ідеї **фемінізму** — вчення, що аналізує витоки та пропонує шляхи перебудови сусп. укладу, за якого жінки несправедливо обмежені у правах і можливостях, знецінені, узалежнені від чоловіків та підпорядк. їм. Уперше теор. засади фемінізму викладено у працях М. Вулстонкрафт «A Vindication of the Rights of Women» («Обґрунтування прав жінок», 1792) та Дж.-С. Мілля «The Subjection of Women» («Підлеглість жінок», 1869). Феміністи обстоювали необхідність надання жінкам рівних із чоловіками подруж. та майнових прав, однакової оплати праці, права на фахову освіту, політ. і громадян. прав тощо. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. оформилися різні напрями та течії фемінізму; розрізнені жін. групи почали активно об'єднуватися, перетворюючись у заг.-нац. рухи, що відкрито заявляли про свої вимоги перед урядами країн Європи й Пн. Америки. Цей період отримав назву «першої хвилі» фемінізму. Недерж. статус укр. нації обумовив специфіку Ж. р. на укр. землях наприкінці 19 — у 1-й пол. 20 ст. Жінки колоніально пригноблених народів вважали, що змагаючись за нац. незалежність і держ. самостійність, вони тим самим виборюють і свої громадян. права та свободи. Тому сх.-європ. філософи і вчені 19 ст. майже не зверталися до суто жін. проблематики. В Україні тільки **Н. Кобринська** аргументувала потребу переосмислення статевих (ґендер.) відносин у широкому філос. масштабі. Вона також першою в соціаліст. русі висунула тезу про те, що екон. рівноправність жінок без розуміння складності жін. долі у патріархал. су-

спільствах призведе до їхнього подвійн. навантаження (поєднання профес. праці жінок поза родиною з великим обсягом домашніх госп. обов'язків). Н. Кобринській не вдалося переконати своїх політ. однодумців: **К. Цеткін**, **М. Павлик**, **І. Франко** вважали, що екон.-політ. перебудова суспільства автоматично зрівняє обидві статі. Ні жінки, ні їхні політ. однодумці-чоловіки не сприйняли ідеї поєднання фемінізму з демократ. соціалізмом. Феміністки обстоювали необхідність осмислення та визначення шляхів досягнення рівноправності самими жінками, неможливих без повного доступу до освіти та рівних легал. прав.

За відсутності шкільництва найбільш ефектив. засобом розуміння серед жінок потреб влас. розвитку Н. Кобринська вважала літературу. Разом із **Оленою Пчілкою** та за сприяння **І. Франка** 1887 вони видали перший жін. альманах «Перший вінок» (спільне вид. українців з Австро-Угор. і Рос. імперій), де вмістили літ. і публіцист. твори. 1884 **О. Доброграєва** в Києві створила перший укр. жін. гурток (діяв таємно протягом року), **Н. Кобринська** у м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) — Товариство руських женщин. Жінки не мали права на вищу освіту, хоча у деяких містах Рос. імперії існували Вищі жін. курси при університетах: від 1878 — у Києві, від 1880 — у Харкові. 1895–1910 представниці консерватив. жіноцтва Києва безуспішно намагалися отримати дозвіл від поліції (необхід. для всіх громад. організацій) на створення товарис. клубу. В міру можливостей вони влас. силами реалізовували благодійні та освітні програми, спрямов. на покращення життя дітей-сиріт, жінок із робітн. класу, особливо селянок, які знаходили роботу в містах. Вагомий внесок в організацію неділ. шкіл зробила **Х. Алчевська**. У заг.-імпер. руслі жінки проводили боротьбу з проституцією через мережу Рос. товариства захисту жінок (1900), брали активну участь у нар. укр. рухах всіх політ. напрямів. Діяльність **С. Русової** в галузі дит. освіти, а **Насті Грінченко** в соціаліст. русі мала переважно освітньо-політ. (і лише в небагатьох випадках ґендер.) характер. 1901 у Києві засн. «**Жіноча громада**». Важливий, хоча і не надто відомий етап розвитку Ж. р. — співпраця **Олени Пчілки** в заг.-імпер. Т-ві жінок, засн. 1906 (домоглася включення у його програму визнання права України на автономію). Більш закономірним був розвиток жін. організацій на тер. Австро-Угор. імперії. Наприкінці 19 — на поч. 20 ст. у Галичині й на Буковині постала низка жін. організацій, серед них — **Клуб русинок** (1893), **Кружок укр. дівчат** (1908). Об'єднавшись з **Радю жінок** та у співпраці з еміграц. жін. товариствами, 1921 вони створили **Союз українок** (під егідою якого виходив часопис «**Жінка**»), що став

найбільшою укр. жін. організацією у міжвоєн. Європі поза межами СРСР. Союз українок реалізовував програми модернізації села, проводив освітні та вишкіл. курси. 1934 на з'їзді у м. Станіслав створ. Всесвіт. союз українок, але через опозицію польс. чиновників статут затв. тільки 1937. Жінки брали активну участь у політ. діяльності, зокрема [О. Левчанівську](#), [О. Кисілевську](#) та [М. Рудницьку](#) обирали послами до сенату і сейму Польщі. Остання за допомогою міжнар. Ж. р. намагалася привернути увагу світ. громадськості до долі українців у Польщі (пацифікація) та голоду в УСРР. Хоча обговорення голоду в асамблеї Ліги Націй не відбулося, питання розглядала одна з її комісій. У 1930-х рр. на Буковині діяла жін. громада, очолювана О. Гузар (див. [Гузарі](#)). Наприкінці 1880-х рр. жінки Великої Британії, США та деяких зх.-європ. країн почали роботу зі створення Міжнар. ради жінок з метою сприяння мирному розвитку людства (діяльність побуд. на державниц. принципі — одна рада на одну державу). Раду жінок УНР 1921 прийнято до Міжнар. ради жінок на з'їзді в Осло завдяки клопотанню [Г. Чикаленко-Келлер](#), однак 1925 УСРР втратила своє членство, оскільки ввійшла до складу СРСР і не вважала за потрібне брати участь у Ж. р. У тому ж році українки в США об'єднали свої місц. товариства у *Союз українок Америки*, 1926 виник *Союз українок Канади*, згодом аналог. об'єднання створ. і в багатьох ін. державах, де мешкали українки. Ці організації стали чл. Всесвіт. союзу українок, у країнах поселення увійшли у відповід. нац. відділ. Міжнар. ради жінок і, таким чином, могли брати участь у міжнар. Ж. р. 1948 у м. Філадельфія (США) низка діаспор. організацій заснувала СФУЖО, яка 1996 отримала статус недерж. організації при ООН. До серед. 20 ст. у більшості країн жінки отримали рівні з чоловіками громадян. і політ. права, що відображено у прийнятій ГА ООН «Конвенції про політичні права жінок» (1959), а також отримали доступ до профес. освіти та праці. Ж. р., який пригальмував свій розвиток у міжвоєн. період, від серед. 1960-х рр. зазнав бурхливого піднесення на нових концептуал. засадах. В УСРР вирішення «жін. питання» взяла на себе керована більшов. партією держава. 1919 жінки отримали повні виборчі права, згодом прийнято низку законів, що гарантували рівні права для жінок і чоловіків у всіх сферах (сім'я, освіта, праця та ін.). Цілеспрямов. держ.-парт. заходи з подолання неписьменності серед жінок, доступ до безкоштов. заг. і профес. освіти зумовили стрімке зростання частки письмен. жінок (з 3–4 % на поч. 20 ст. до понад 80 % наприкінці 1930-х рр.), жіноцтва у навч. заклади, наук. установах тощо. Задля ширшого залучення жінок до побудови соціалізму від 1920 при парт. осередках організовували окремі жін. відділи. З цією ж метою видавали ж. «Селянка України» (нині [«Жінка»](#) Спільноти жінок України), «Трудівниця». Координувало діяльність жін. відділів центр. бюро у Москві, його відділ. в УСРР очолювали М. Левкович й О.

Пілацька. Всі ін. жін. організації визнано поза законом, відкинута будь-яку можливість співпраці з жін. організаціями Зх. України. Окрему жін. організацію відновлено 1946, щоб дати можливість СРСР брати участь у міжнар. Ж. р. 1987 засн. Респ. Раду жінок України на чолі з [М. Орлик](#). У 1930-х рр. оголошено про остаточне вирішення «жін. питання» в СРСР, а жін. відділи розформовано. У цей час відбулося активне згортання більшов. проекту з впровадження ґендер. рівності та посилюлися пронаталістські тенденції в держ. політиці щодо жінок. Формал. рівність прав жінок та чоловіків в УСРР суперечила фактич. відсутності можливостей для її реалізації. Причиною дискримінації жінок було збереження подвій. навантаження: окрім цілковитої профес. самовіддачі та громад. активності, на них водночас покладали відповідальність за виконання майже усіх сімейно-побут. функцій. Збереження загалом патріархал. укладу життя та консерватив. ґендер. стереотипів у СРСР призводило до стримування профес. і політ. кар'єри жінок. Оскільки у СРСР існував принцип квот, жінки завжди мали бл. третини місць у місц. і центр. представниц. органах влади, однак посісти керівні посади вдалося одиницям. Невід'єм. складовою Ж. р. є жін. студії — міждисциплінарні наук. дослідж. становища та ролі жінок у різних суспільно-істор., соц.-екон. і культурно-мист. контекстах.

Вивчення життя укр. жіноцтва (насамперед у середовищі селянства) започатковано у 2-й пол. 19 ст. у межах фольклорно-етногр. та історико-правничих досліджень (М. Костомаров, І. Франко, [В. Гнатюк](#), [В. Охримович](#), О. Левицький, [П. Єфіменко](#), [О. Єфіменко](#), [В. Тарнавський](#), [Ю. Сіцінський](#), М. Ганенко, [С. Дністрянський](#) та ін.), однак вони представляли становище жінок переважно з чол. погляду. [К. Грушевська](#) гостро розкритикувала тенденцію тогочас. сусп. наук маргіналізувати й недооцінювати жіноцтво та його роль в культурно-істор. процесі у праці «Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві» // «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (К., 1929, вип. 1). В УСРР жін. студії зведено до пропагандист. публікацій про «повноправну рад. жінку». Пізніші дослідники історії укр. жіноцтва зосередилися на біографіях визнач. (з погляду автора) жінок. У своїх працях з історії України різні автори 2-ї пол. 20 ст. висвітлювали життя та діяльність видат. жінок, які зробили поміт. внесок у становлення укр. державності та нац. свідомості, розвиток укр. освіти і мистецтва, відзначилися доброчинністю та ін. Це насамперед княгиня Ольга, королева Анна Ярославна, посадниця Марта Борецька, княжна Гальшка Острозька, письменниці [Леся Українка](#), [Олена Пчілка](#), [О. Кобилянська](#), [О.-О. Дучимінська](#), [Ірина Вільде](#), [О. Теліга](#) та ін. У тогочас. працях про громад.-політ. активність жінок згадували поверхово, і навіть провідниці громад. організацій та рухів (напр., [Олена Пчілка](#), [Н. Кобринська](#), [М. Рудницька](#)) представлені у них

насамперед як жінки, а не видатні громад. діячки. Історію розвитку Ж. р. до 1970-х рр. систематично не досліджували. На відміну від нац. рухів, які зростали на вивченні та популяризації влас. історії, серед жін. організацій спадкоємність ідей та форм діяльності була мало поширеною. Лише виникнення міждисциплінар. програм жін. студій (спочатку в університетах США та Великої Британії, а згодом ін. країн, що стало одним із наслідків «другої хвилі» Ж. р.) уможливило системат. вивчення та наук. підхід до теми. Нині жін. студії є не самоств. дисципліною, а міждисциплінар. дослідниць. полем, яке виробило оригінал. наук. теорії та методології і вже стало інтеграл. складовою суспільно-гуманітар. досліджень. Використовуючи традиц. дисципліни, дослідники у жін. студіях відмовляються від андроцентризму та ставлять жінку й жіноче у центр наук. пізнання, залучаючи новий емпірич. матеріал та переглядаючи раніше вивчені теми, розкривають витоки сучас. ґендер. проблем. Поч. «другої хвилі» світ. Ж. р. пов'язують із появою книги Б. Фрідан «The Feminine Mystique» («Загадка жіночності», 1963). Відштовхуючись від осн. ідей праці С. де Бовуар «Le Deuxième Sexe» («Друга стаття», 1949), феміністки намагалися з'ясувати, за допомогою яких культур. механізмів біол. відмінності між чоловіками та жінками перетворюються у сусп. нерівності, яким чином культура конструє образ жінки як вторин. по відношенню до чоловіка, легітимізує дискримінацію та підпорядкування жінок. Радикал. критика патріархату як тотал. системи влади чоловіків над жінками становила основу фемініст. теорій того часу, викладених у працях К. Міллет «Sexual Politics» («Сексуальна політика», 1970), Ш. Файєрстоун «The Dialectic of Sex» («Діалектика статі», 1970), Ж. Гріп «The Female Eunuch» («Жінка-євнух», 1971), Ш. Ровботем «Woman's Consciousness, Man's World» («Жіноча свідомість, чоловічий світ», 1973) та ін. Натомість діяльність жін. організацій зосереджували переважно на розвитку жін. самосвідомості (подолання ґендер. стереотипів, носіями яких часто були самі жінки) та забезпеченні репродуктив. прав жінок (включно з проблемами контрацепції, абортів, сексуальності тощо). Поєднання ґрунтов. наук. розробок (в антропології, економіці, історії, юриспруденції, соціології, літературі та ін.) і потуж. жін. активізму (що часто набирав форми відкритих масових протестів) дозволило досягнути знач. змін як у законодав. забезпеченні прав жінок, так і в сусп. свідомості. 1979 ГА ООН ухвалила «Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». Наприкінці 1980-х рр. стало очевидним, що дискримінація жінок у різних культурно-істор. та соц.-екон. контекстах набуває різних форм і сенсів, що поставило під сумнів універсальність низки теорій та концептів (зокрема універсальність дихотомії приват. і публіч. сфер). Усвідомлення відмінності інтересів, потреб та проблем жінок залежно від країни, раси, етнічності, класу, віку тощо вивело Ж. р. на новий щабель розвитку. Через

певні суспільно-політ. обставини укр. жіноцтво не зазнало «другої хвилі» Ж. р. Крім того, в укр. суспільстві панує викривлене й упереджене сприйняття ідей фемінізму, суттєво спотворених комуніст. пропагандою та дискредитов. рад. практикою. Через це навіть ті жін. організації, діяльність яких ґрунтується на принципах фемінізму, уникають ідентифікувати себе як фемініст. (в останні роки помітна тенденція вживати назву ґендер. рух замість Ж. р.). Наприкінці 1980-х рр. й особливо після проголошення незалежності, в Україні створ. низку самоств. жін. угруповань (наприкінці 1990-х рр. — понад 200), відмінних за масштабами (міжнар., всеукр., регіон. і місц.), напрямками та формами роботи. Хоча більшість жін. недерж. організацій працюють у кількох напрямках водночас, їх умовно поділяють на нац.-традиц.: Союз українок (відроджений 1989), [Жінок України Спілка](#) (1991 реорганізов. із Респ. Ради жінок України), «Жіноча громада» (1991), [Всеукраїнське жіноче товариство ім. Олени Теліги](#) (1994) — відродження укр. культури та нац. свідомості на основі посилення традиц. жін. ролей і функцій; соц.: «Мама-86», Організація солдат. матерів України (обидві — 1990), Ла Страда-Україна, Зх.-укр. центр «Жін. перспективи» (обидві — 1997) — вирішення конкрет. соц. і правових проблем жінок (репродуктивне здоров'я і материнство, безробіття, сексуал. експлуатація, сімейне насильство, шкідливі залежності тощо); профес.: Укр. асоц. жінок-кінематографісток (1990), Асоц. жінок в агробізнесі (1994), «Жінки в науці» (1996), Ліга ділових і профес. жінок (1996) — сприяння жінкам-фахівцям у їхній профес. кар'єрі в окремих галузях; наук.-освітні та інформ.-просвітн.: Харків. центр ґендер. дослідж. (1994), Одес. наук. центр жін. дослідж. (1994), Жін. інформ.-консультатив. центр (1995), Ґендер. інформ.-аналіт. центр «Крона» (1997), Львів. н.-д. центр «Жінка і суспільство» (1999), Київ. інститут ґендер. дослідж. (1999) — розвиток жін. та ґендер. дослідж., ґендерна освіта, поширення інформації з ґендер. проблематики; політ.: Ліга жінок-виборців «50/50» (1997), Жін. асоц. «Взаємодія» (1998), Всеукр. політ. об'єдн. «Жінки за майбутнє» (2001) — активне залучення жінок у політ. діяльність на різних рівнях, сприяння участі жінок у держ. органах влади і місц. самоврядуванні. Після того, як марксист.-ленін. методологія втратила монопол. становище у суспільно-гуманітар. науках України, вони зазнали глибоких якіс. змін. На поч. 1990-х рр. відроджено укр. жін. студії та започатковано ґендерні дослідження. Особливістю укр. ситуації стало те, що Ж. р. і жін. студії розвивалися паралельно та дещо осібно, жінки-науковці не завжди були активістками жін. організацій, а дослідж. мали переважно когнітивну мету. В сучас. Україні жін. і ґендерні студії (разом з ними і сусп. рух за ґендерну рівність) пройшли кілька етапів становлення, зокрема 1990-і рр. стали періодом самоосвіти, пошуків, самоствердження та первин. інституціоналізації. В цей час нова (фемініст. і ґендерна)

парадигма вперше артикульована у наук. дискурсі С. Павличко (ж. «Слово і час», 1991), дослідники опановували теор.-методол. здобутки ґендер. дослідж. Заходу та робили перші спроби застосувати їх на укр. матеріалі, відновлені й новостворені жін. громад. організації шукали ідеол. підґрунтя для своєї діяльності, засн. незалежні центри ґендер. та жін. студій (Київ, Харків, Одеса, Львів, Суми), відбулася низка всеукр. наук. конф. з жін. проблематики, опубліковано перші переклади класич. праць світ. фемініст. думки (С. де Бовуар, К. Міллет, Б. Елштайн, **М. Богачевська-Хом'як** та ін.) й перші власне укр. дослідж. (Л. Смоляр, Н. Лавріненко), засн. перший фаховий наук. часопис «Гендерные исследования» (Харків, 1998). На поч. 2000-х рр. стрімко зросли кількість і кваліфікація науковців, які досліджують ґендерні аспекти в різних галузях, запроваджено низку курсів із жін. та ґендер. проблематики у ВНЗ, зроблено перші спроби створення профес. асоціації фахівців із ґендер. студій (з ініціативи Н. Чухим та Л. Смоляр), надруковано низку ґрунтов. вітчизн. дослідж., наук. збірників, підручників, спецвипусків період. вид., внесено антидискримінац. зміни до певних законів, Кримінал. та Адм. кодексів тощо. Потужні всеукр. і впливові регіон. жін. громад. організації набули вираз. спеціалізації діяльності. Нині відбувається процес об'єднання зусиль держ. органів, науки і громад. організацій для подолання ґендер. дискримінації, науковці й активісти починають втілювати накопичені знання, досвід та потенціал у масштаб. систем. проектах та програмах. Здобуто держ. підтримку всебіч. впровадження принципів ґендер. рівності. Жін. громад. організації почали протестувати проти ґендер. дискримінації відкритими публіч. акціями. Захищено низку доктор. дис. відповід. тематики (О. Стяжкіна, О. Маланчук-Рибак, **О. Горошко**, **І. Жеребкіна** та ін.). Значну консультативну, організац. і фінанс. підтримку діяльності укр. жін. об'єднань різного спрямування надають міжнар. інституції та фонди (Програма розвитку ООН, Мережа жінок Сходу та Заходу, Глобал. фонд для жінок, Міжнар. альянс з ВІЛ/СНІД, Фонди Макартурів, Бюлля, Сороса та ін.). Більшість сучас. період. вид. для жінок становлять «глянцеви» журнали, однак деякі жін. організації мають власні часописи: «Жіночий погляд», **«Жіночий світ»** (вид. Всеукр. жін. товариства ім. Олени Теліги), «Я» (Харків. жін. організації «Крона»), «Українка» (Союзу українок), «Жінки України» (Всеукр. асоц. жінок-підприємниць), «Наше життя», «Українка і Світ» (СФУЖО) та ін. У перші роки незалежності держ. ґендерна політика України вибудовувалася навколо ідеї покращення становища жінок, що знайшло вияв у низці указів Президента та постанов КМ. Міжнар. Конф. жінок у Пекіні 1995 (де офіц. укр. делегацію з урядовців і громад. активістів очолював Віце-прем'єр-міністр **І. Курас**) та схвалені нею

документи засвідчили необхідність комплекс. підходу до проблем ґендер. дискримінації. Конституція України (1996) у ст. 24 законодавчо закріпила рівність прав і свобод громадян незалежно від статі. Зусиллями науковців-правознавців у співпраці з жін. громад. організаціями підготовлено та ухвалено антидискримінац. зміни до низки чинних законів, розроблено новий Сімей. кодекс, Закони «Про попередження домашнього насильства» (2001), «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2006). Практичні заходи з подолання ґендер. дискримінації та впровадження ґендер. рівності у всіх сферах життєдіяльності викладено у «Державній програмі з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.», схваленій КМ 2006. Нинішній етап розвитку Ж. р. в Україні вирізняється зростаючими масштабами ґендер. просвіти (різних категорій держ. службовців, працівників правоохорон. органів, учителів, журналістів та ін.), щоразу ширшим урахуванням ґендер. фактора в місц. самоврядуванні, соц.-екоп. розрахунках та політ. боротьбі, стрімким підвищенням інтересу до ґендер. дослідж. серед студентів ВНЗів і широкого загалу. Від 2008 при облдерж. адміністраціях створюють ґендерні ресурсні центри, покликані сприяти ґендер. просвіті, поширенню ідей та практич. утвердженню ґендер. рівності.

Рекомендована література

1. Русова С. Наші визначні жінки. Вінніпег, 1945;
2. Книш І. Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957;
3. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег, 1969;
4. Вітрук Л. Жінки-трудівники в період соціалістичної індустріалізації. К., 1973;
5. Козуля О. Жінки в історії України. К., 1993;
6. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939. К., 1995;
7. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. О., 1998;
8. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. О., 1999;
9. Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини XX століття. Д., 2002;
10. Українки в історії. К., 2004;
11. Кобченко К. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів. К., 2007;
12. Гендерні перетворення в Україні. К., 2007.

М. Д. Богачевська-Хом'як, О. Р. Кісь

Бібліографічний опис:

Жіночий рух / М. Д. Богачевська-Хом'як, О. Р. Кісь // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18147>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).